

Temelji bogočovječje duhovnosti Nikolaja Berdjajeva

Uz njegovu knjigu *Duh i realnost*

Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1985, str. 189.

Ante Škember

ante.skember@mirovinsko.hr

Kratak životopis

Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev rodio se u Kijevu 6. ožujka 1874. godine, a umro u Clamartu (Pariz) 23. ožujka 1948. Rođen je u aristokratskoj obitelji u kojoj se govorilo najčešće francuski. S očeve strane potječe iz vojničke obitelji u kojoj su svi preci bili generali i vitezovi Ordena sv. Georgija.¹ Majka mu je bila rođena kneginja, dijelom francuskog porijekla. Za nju Berdjajev kaže: »Pravoslavna po rođenju, osjećala se više kao katolkinja i uvijek se molila po francuskom katoličkom molitveniku svoje majke«².

Po tradiciji, mladog Nikolaja čekala je lijepa vojnička karijera. Upisuje se u vojničku školu Kijevskog kadetskog korpusa. Međutim, nije se nikako mogao prilagoditi toj sredini koja je odisala vojničkom disciplinom i sputanošću. Berdjajev, koji je kao dijete sanjao o slobodi i već u ranim godinama bio svjestan poziva filozofa, nije se mogao prilagoditi toj, za njega okrutnoj okolini. Napušta vojnu školu i pohađa studij prava na kijevskom sveučilištu. Studij nije završio jer je 1898. godine bio uhapšen i suđen u tada prvom procesu socijal-demokraciji. Isključen je s kijevskog sveučilišta i prognan u daleku Volgodsku guberniju na rok od tri godine. Berdjajev je već prije bio hapšen zbog studentskih demonstracija. Kad se vratio iz progonstva, otputovao je u Njemačku, gdje je u Heidelbergu studirao modernu filozofiju. Nakon studija vratio se u Rusiju i kao mlad filozof aktivno se uključio u preporodna kretanja ruske kulture i misli. Najprije u Kijevu, da bi se nakon nekog vremena preselio u Moskvu. Sva ova previranja ostavit će dubok trag u duši mladog filozofa, ali će mu i pomoći da još jasnije izoštri svoju intuiciju slobode. Svoju aktivnost započeo je kao marksist (iako je marksizam tumačio na svoj osebujan način), da bi

¹ Tu vitešku tradiciju nastavit će i Nikolaj Berdjajev, ali kao vitez duha i čovjekove slobode. U ovom duhu završio je svoju biografiju riječima: »Aktivan sam, sposoban za idejnu borbu, a istodobno užasno tugujem i maštam o drugom, sasvim drugačijem svijetu«. *Samospoznaja*, Zagreb, Demetra, 2005, str. 381.

² *Samospoznaja*, str. 59.

se razočarao revolucijom 1905-1906. godine doživjevši svu niskost ljudskih transformacija, prilagođivanja i izdaja.

On osobno, kao i cjelokupna ruska renesansa s početka dvadesetoga stoljeća, okreće se religijskoj problematici.³ U Moskvi, Petrogradu i Kijevu osnovana su religijsko-filozofska društva. U Moskvi je osnovano poznato religijsko-filozofsko društvo »U sjećanje na V. Solovjeva« u kojem su najaktivniji bili S. Bulgakov, knez J. Trubecki, V. Ern, G. A. Račinski, a kad je došao u Moskvu u rad toga kruga aktivno se uključio i Berdjajev. No, idejno se postupno sve više udaljavao od marksizma sve više izgrađujući svoju osobnu metafiziku utemeljenu na kršćanstvu i duhovnoj vrijednosti osobe. Zagovarao je slobodu duha i borio se za slobodu osobne savjesti. U jednoj takvoj borbi protiv Svetoga sinoda Ruske pravoslavne crkve bio je optužen, pa da nije došlo do revolucije 1917. godine, koja je slučaj stavila ad acta, vjerojatno bi bio i osuđen na progonstvo u Sibir.⁴

Dolaskom boljševika na vlast Berdjajev je sve više usmjerio oštricu svoje kritičke misli na ideju marksizma koja je u Rusiji dobila oblik pseudoreligije. Na njegovu inicijativu osnovana je 1918. godine Slobodna akademija duhovne kulture kojoj je bio predsjednik do progonstva iz Rusije kada je prestala postojati. Tijekom 1920. godine bio je profesor na moskovskom sveučilištu, ali to nije dugo potrajalo. Komunističke vlasti su ga 1920. godine uhitile i 1922. osudile na progonstvo iz Rusije. Otišao je u Berlin gdje se zadržao nekoliko godina, a 1924. preselio se u Pariz u kojem je ostao do smrti. U Parizu je napisao velik broj svojih najvažnijih djela i zaokružio svoju filozofsku misao.

Dolaskom u Pariz, na njegovu je inicijativu osnovana Religijsko-filozofska akademija, a 1926. godine pod njegovim je uredništvom počeo izlaziti časopis *Put* – organ ruske religijske i filozofske misli. Susretao se s mnogim europskim filozofima, osobito s francuskima (Jacques Maritain, Gabriel Marcel, Etienne Gilson, Emmanuel Mounier i dr.).

Poglavite ideje Berdjajevljeve filozofije

Kao što je pisao Bogdan Radica, kad je u neposrednoj pariškoj okolici, u Clamartu, posjećivao Nikolaja Berdjajeva, koji je živio u maloj, gotovo seo-

³ Potrebno je napomenuti da Berdjajev nije odgojen religiozno i da nikada nije primio tradicionalnu pravoslavnu vjeru. Bio je, naime, odgajan u liberalizmu Voltaireovih ideja. Prvi autori, koje je još rano čitao u biblioteci svojega oca, bili su Voltaire, Schopenhauer, Hegel i Kant. Kršćanstvo je prihvatio kroz likove iz djela Dostojevskoga i Tolstoja.

⁴ Riječ je o pobuni ruskih monaha (imajaslavci) na Svetoj gori zbog nekih izričito dogmatskih pitanja. Pobunu je Sveti sinod ugušio uz pomoć državne vojske, što je izazvalo Berdjajeva da napiše članak protiv Svetog sinoda, pod naslovom »Gasitelj Duha«. Taj broj novina bio je zaplijenjen, a Berdjajev je završio na sudu zbog huljenja na Boga, za što je, prema zakonu, bila predviđena kazna doživotnog progonstva u Sibir.

skoj kućici, osjetio je, među ostalim, da je Berdjajev jako trpio zbog površnog latinskog shvaćanja duboke složenosti slavenskog i osobito ruskog problema. U vrlo jednostavnoj sobici s mnogo ruskih ikona, na drugome katu, gdje ga je primao, Radica se sastajao s Berdjajevom bilježeći: »Još uvijek preda mno- stoji ta duboka iskrena figura asketa, mislioca i mistika. Srednjovjekovno lice, izbljedjelo od dugih bdijenja, izgubljeno u dubokoj polusijedoj brađi koju je oživljavala još uvijek bujna i mlada romantična kosa. Oči duboke i žive, blage i prodorne, iz kojih istodobno izbija široko, sveobuhvatno slavensko suosjećanje s čovjekom i njegovim patnjama te naposljetku očajanje što ga donosi napor vječnog traženja istine. Bilo je u toj biblijskoj figuri nešto od španjolskog viteškog i slavenski neograničenog izraza. Takve sam glave vidio na Valasquezovim i El Grecovim platnima, ali i po isposničkim sobičcima Athosa gdje umire posljednje rusko pravoslavlje i gdje nestaju posljednji tragovi kršćanstva u čijoj obnovi Nikolaj Berdjajev vidi jedinu mogućnost održanja čovjeka i njegovih vrijednosti.«⁵

Nama je suđeno živjeti u povijesno doba smjenjivanja epoha, bio je uvjeren Berdjajev. Stari svijet nove povijesti završava se i rastvara, a rađa se još neznani novi svijet. Duhovna su načela nove povijesti izživljena. Njezine duhovne sile su istrošene. Racionalni se dan nove povijesti završava, sunce njegovo zalazi, nastupa sumrak, mi se približavamo noći. Sav način mišljenja već proživljenog sunčanog dana neprikladan je, da bismo se snašli u događajima i pojavama našega večernjeg povijesnog sata.

Po svim znacima mi smo istupili iz povijesne epohe dana i stupili u epohu noći. U noći naravno caruje mrak i zato treba upaliti svjetiljku. Čujmo Berdjajeva: »Na povijesnim prijelazima, u epohama kriza i katastrofa, treba se ozbiljno zamisliti nad kretanjem povijesnih sudbina naroda i kultura. Kazaljka sata svjetske povijesti pokazuje presudan trenutak nadolazećeg sumraka kad je vrijeme za užgati svjetiljku i pripremiti se za noć«.

Berdjajev je upravo živio u takvom povijesnom trenutku, stoga njegovu filozofiju povijesti, kao i svu njegovu filozofiju, treba shvatiti i tumačiti kao osvjetljavanje mraka kojim su čovjeka obavile katastrofe i traume moderne povijesti. Kako spoznati tajnu koja se iza toga krije? Kako otkriti početak povijesti, u čemu je njezin smisao, koja su njezina konstitutivna načela? Kako prevladati otuđenje čovjeka u povijesti, odnosno suprotstavljenost čovjeka i povijesti? U čemu je tajna neuspjeha velikih povijesnih epoha, kao i cijele povijesti? Krije li se iza toga neki dublji smisao i kako ga spoznati?

Da bi odgovorio na ta i mnoga druga slična pitanja, Berdjajev je razvio filozofiju povijesti koja obuhvaća gnoseologiju i metafiziku povijesti, njezinu spoznajnu teoriju i konstitutivna načela te nebeski prolog, zemaljsku radnju i eshatološko razrješenje svega »povijesnoga«. Pritom je ključno pitanje kako

⁵ Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb, Disput, 2006, 138.

se čovjek treba postaviti i odnositi prema povijesti da bi shvatio njezinu bit i postao kreativni subjekt, a ne samo pasivni objekt povijesnih zbivanja. Zapravo, cijela se Berdjajevljeva filozofija, a ne samo njegova filozofija povijesti, može shvatiti kao pokušaj odgovora na pitanje o smislu »povijesnoga«, odnosno kao paljenje svjetla da bi se vidjelo ono što se krije u dubini mraka.

Berdjajev gleda na povijest ponajprije religioznim i metafizičkim očima, a u tome mu kao uzor služi Knjiga proroka Daniela i *De Civitate Dei* svetoga Augustina, koje on naziva prvim filozofijama povijesti. U skladu s takvim shvaćanjem, on početke povijesti, njezine zakone, padove i uspone, kao i zadnji smisao, traži u onim dubinama bitka u kojima se smješta dramatični i tragični odnos između Boga i čovjeka, između božanske i ljudske slobode. Iz takve perspektive sve se »povijesno« pokazuje kao »manifestacija metafizičkoga« koje neprestano u nju prodire. S druge je strane također prilično razumljivo zašto, kao pristalica metafizičko-religiozne interpretacije povijesti koja intuitivno-simboličku spoznaju suprotstavlja racionalno-logičkoj, ima potrebu za rehabilitacijom predaje i mita. Uzgred valja napomenuti da je on takvom revalorizacijom povijesne predaje i mita, kao i tezom da je povijest čovječanstva istovjetna s mojom poviješću, pretekao velika imena poput Junga i Jaspersa.

Ali i po mnogim je drugim svojim intuicijama i tezama taj genijalni ruski mislilac bio preteča i pionir. Pionirsko je njegovo ukazivanje na nedostatnosti povijesnog shvaćanja helenističkog svjetonazora kojemu on suprotstavlja židovsko-kršćansko poimanje. Originalne su i njegove analize sudbine židovstva koja je nagovijestila nadolazak kršćanstva i socijalizma. Isto tako, na izvoran i nenadmašiv način ističe mnogovrsne zasluge kršćanstva u oblikovanju ideje »povijesnoga«. A svojim je povezivanjem početaka moderne znanosti i tehnike s kršćanskim oslobađanjem čovjeka od prirode i njezinih demona anticipirao teme i rasprave koje su upravo posebno aktualne u naše vrijeme u kojemu dominiraju rašireni sekularizam i veliki ekološki problemi.

Berdjajevljeva se slika svijeta slijeva u jedinstvenu izvornu viziju koja očarava i plijeni svojom domišljatošću i sugestivnošću koje Berdjajeva pokazuju kao genija sposobnog da jednim potezom izraziti duh jedne epohe, koliko veličanstvene, toliko i tragične. Jednako je izvorna i genijalna Berdjajevljeva kritika teorije progresa, štoviše, on tu, prema P. Modestu, »dodiruje vrhunce genijalnosti«. Isti autor tu svoju tvrdnju ovako objašnjava: »On pokazuje velikodušne aspiracije te teorije i neizbježne proturječnosti te ukazuje na moguće razrješenje povijesne drame u eshatologiji. Ni tu Marx ni socijalizam nisu zaboravljeni, nego su podvrgnuti, poglavito neizravno, jednoj kritici koju možemo nazvati koliko vidovitom toliko genijalnom. Sve je to povezano i s dubokoumnom analizom vremena, koja također pripada onom najvrednijem u Berdjajevljevoj filozofiji povijesti. Berdjajev pri tome vrlo uvjerljivo pokazuje da se povijest ne razvija evolutivno i uzlazno, nego u napretcima i padovima,

i da su njezin smisao i dovršenje mogući, s filozofskog, religioznog, moralnog i svakog drugog motrišta, samo s onu stranu vremena».

Kamo god Berdjajev krene, otkriva neuspjeh povijesti, koji je posljedica neuvažavanja onih načela koja je on uočio kao za nju konstitutivna. Ako se zanemari jedno ili više tih načela, i najljepše aspiracije se u povijesti pretvaraju u svoju suprotnost, a povijest se eksteriorizira i objektivira. Na taj je način židovstvo, zanemariivši načelo transcendencije, pripremlilo nadolazak socijalizma i težnju za ostvarenjem zemaljskog raja; kršćanstvo je, zapostavivši načelo stvaralačke slobode, pripremlilo renesansnu pobunu, a ova je, odbacivši načelo bogočovještva i afirmiravši samo ljudski element, završila u dezintegraciji ljudskoga, jednako kao što je teorija progresa dovela do svodenja čovjeka na sredstvo za neki budući cilj koji se nikada ne može dostići zbog loše beskonačnosti vremena, tj. zbog nijekanja vječnosti u kojoj se jedino može ostvariti sreća za sva ljudska pokoljenja. Na taj način Berdjajev čisto duhovnim, odnosno religioznim i metafizičkim načelima uspješno objašnjava ne samo nastanak i konstituiranje povijesnoga nego i nemogućnost da se smisao povijesti nađe unutar same povijesti.

No, pored tolikih neprijeporno pozitivnih i neprolaznih vrijednosti te filozofije, postoji i njezina problematična točka, a to je Berdjajevljevo shvaćanje nestvorene slobode iz koje se rađa Bog i koja svojim pristankom sudjeluje u Božjem stvaranju svijeta. Berdjajev se tu našao pod snažnim utjecajem njemačkog mislioca i mistika J. Böhmea, što ga je dovelo u sukob s kršćanskim pravovjerjem, a sve u želji da Boga oslobodi od odgovornosti za zlo u svijetu.

Stari grčki svijet sa svojom filozofijom nije poznavao kategoriju osobe, kao ni kategoriju slobode. Nove perspektive otvorilo je tek kršćansko iskustvo, otkrivši tajnu osobe i slobode. Izvore za svoju filozofiju slobode Berdjajev nalazi kod Kanta, Dostojevskog, a posebno kod Böhmea. On je, privučen Böhmeovom intuicijom o Ungrundu čiju je ideju na sebi osebujan način preobrazio u temelj svoje metafizike slobode. Naučavao je, naime, da je sloboda tajna i, kako nije biće (nego ne-biće), nije stvorena od Boga. Ona svoj temelj ima u Ungrundu, koji također nije od Boga. Odbacivši klasičnu metafiziku koja je u temelj bića stavila bitak (esse), smatrao je da je njegova temeljna metafizička ideja do koje je došao tijekom svoga filozofskog promišljanja i duhovnog iskustva bila – ideja primata slobode nad bitkom. Ovakvo utemeljenje slobode impliciralo je radikalno drugačiju teodiceju i antropodiceju, a primat slobode nad bitkom doveo je do tragedije slobode. Berdjajeva je posebno mučilo pitanje zla u svijetu i opravdanje Boga. Smatrao je da odgovori koje nudi pozitivna (katafatička) teologija nisu dostatni i da zlo mora biti utemeljeno izvan Boga – u slobodi.

Berdjajev je svjestan činjenice da je zlo tragičan put čovjekov, njegova patnja i sudbina, iskušenje ljudske slobode. U tom iskušenju slobode on vidi pozitivni smisao zla, jer nitko ne može osloboditi čovjeka patnje, a da mu

ne ukine slobodu. Jer, put slobode vodi ili čovjekobogu – i tu čovjek nalazi svoju propast, ili Bogočovjeku – i tu čovjek nalazi svoje spasenje, zaključuje Berdjajev. Na žalost, golema većina ljudi želi izbjeći patnju koja je skopčana sa slobodom, te izdaje slobodu i bježi u nasilnu organizaciju ljudske sreće. Protiv tog načela Berdjajev se borio svega života i sva njegova djela vezana uz društveno-političku problematiku prožeta su tom borbom. No, postavlja se pitanje kako je Berdjajev riješio tragediju slobode, na kojoj je gradio svoju filozofiju. Svoje veliko filozofsko otkriće Berdjajev vidi u Kristu. Krist je jedino rješenje slobode, a time i problema čovjeka. Tragedija slobode nadvladana je tragedijom križa. Smrt je smrću pobijedena. Krist je smrt smrti. Ovu istinu, kao i sve ostale, Berdjajev je osobno duboko proživio i o tome ostavio svjedočanstvo: »Ja sam kroz slobodu prišao Kristu i ne znam drugih putova«.

Kao što kršćanstvo daje prvenstvo duhu, ističući da sve dobro i zlo ima svoje prvotno podrijetlo u čovjekovu srcu, tako Berdjajev smatra da su glavni pokretači čitave povijesti duhovnog i metafizičkog, a ne materijalnog i empirijskog reda. Zbog toga njegova filozofija povijesti zaslužuje epitet kršćanska, kao što joj pripada i epitet aktualna zbog mnogih ideja i spoznaja koje i danas imaju svoju vrijednost i suvremenost.

Berdjajev ne bi bio Berdjajev kada se u svakoj prilici ne bi vraćao na neke njemu važne i drage teme, kao što su sud povijesti, koji je ujedno i sud kršćanstvu, nepomirljivost između povijesti i ljudske osobne sudbine, sukob općeg i osobnog, rat i revolucija, demokracija i liberalizam, komunizam i kapitalizam, kritika povijesnog kršćanstva i traženje nove duhovnosti. Sve te teme on je bezbroj puta na razne načine varirao u svojim djelima. No, uvijek je otkrivao i nove razloge za bavljenje njima tvrdeći: »Nikada se još nije osjećao i spoznavao s takvom oštrinom sukob čovjeka i povijesti, proturječja povijesti, kao u naše doba, nikada još čovjek nije bio tako nezaštićen od procesa koji se događaju u povijesti i nikada nije bio tako ubačen u povijest, tako izbačen van, tako objektiviran i tako socijaliziran. (...) Čovjeku prijeti opasnost da ništa ne će ostati od njega samog, za njegov osoban, intiman život, nikakve slobode njegova duhovnog života, njegove stvaralačke misli.«

Tu je i »aberacija svijesti, uslijed koje se gubi razlikovanje istine i laži«, a volja za moći pobjeđuje volju za istinom, u čemu se upravo očituje sva lažnost naše epohe, ali i sveopća dehumanizacija, koja ide sve do bestijalizacije čovjeka, do potpunog gubitka moralne svijesti, do toga da čovjek ne samo prestaje biti viša vrijednost, već uopće bilo kakva vrijednost.

»Duboko korijenje svega što se događa treba tražiti na području duha, u krizi kršćanstva i religiozne svijesti uopće, u degradaciji duhovnosti«, snažno ističe Berdjajev. A to znači da se »suvremenom kolektivnom bezumlju i opsjednutosti, suvremenom polidemonizmu i idolatriji čovjek može suprotstaviti samo mobilizacijom sile duha«. Prema tome, »pravo ozdravljenje može donijeti samo nova duhovnost, koja još nije postala određena sila, ni sila koja

određuje«. U tom smislu Berdjajev zaključuje: »Stanje suvremenog svijeta traži nadasve duhovnu i moralnu revoluciju, revoluciju u ime čovjeka, u ime osobnosti, u ime svake osobnosti«.

Duh i realnost. Temelji bogočovječje duhovnosti⁶

Upravo o duhu, njegovoj realnosti i potrebi utemeljenja nove duhovnosti u kršćanstvu govori ova mala, ali moćna i dubokoumna knjiga koja postavlja i otvara najteža, granična pitanja o odnosu Boga, čovjeka i svijeta. Knjiga nedvojbeno svjedoči da je djelo genija, a ima sedam poglavlja:

- I. Realnost Duha, Duh i bitak
- II. Znakovi Duha
- III. Objektivacija Duha. Simbolizacija i realizacija
- IV. Smisao askeze
- V. Zlo i patnja kao problemi Duha
- VI. Mistika, njezina proturječja i postignuća
- VII. Nova duhovnost, ostvarenje Duha

Knjiga ima 185 stranica, ali je vrlo kompleksna i, za onoga tko nije veliki ljubitelj filozofije, teško prohodna, a za filozofe zahtjevna. Na sreću, od težine shvaćanja sam nas autor ove knjige dvostruko oslobađa.

Prvo, izrijekom navodi koja je temeljna teza njegove knjige pa kaže: »Duh, Duh Sveti utjelovljuje se u ljudskom životu, ali se ne utjelovljuje u autoritetu već u cjelovitoj čovječnosti. To je temeljna misao moje knjige.

Duh Sveti ne djeluje ni u hijerarhijskim stupnjevima, ni u vlasti, ni u prirodnim ili društvenim zakonima, ni u determiniranosti objektivnoga svijeta, nego u ljudskoj egzistenciji, u čovjeku i kroz čovjeka, u ljudskom stvaralaštvu, u ljudskom nadahnuću, u čovjekovoj ljubavi i požrtvornosti«.

Drugo, izrijekom navodi: »Duh i realnost jest knjiga koju sam napisao s filozofskog, a ne s bogoslovnog stajališta. Zbog toga nisam kanio govoriti o dogmatskim pitanjima povezanim s učenjem o Duhu Svetom. U ovoj sam knjizi naglašavao izvorno djelovanje Duha na čovjeka koji se na taj način oslobađa pale objektivacije i socijalizacije koja je tuđa egzistencijalnoj filozofiji i koja je pad čovjeka u njegovim životnim odnosima.«

Knjiga Duh i realnost, dakle, knjiga je o duhu, a ne o Duhu Svetome. Ona spada u filozofiju – filozofiju duha, a ne u teologiju.

Međutim, postavlja se temeljno pitanje što je to duh? Berdjajev je duboko svjestan težine toga pitanja i bez krzmanja na njega odlučno odgovara: »Duh nije moguće racionalno definirati, to je očajan pothvat razuma. Takvom se definicijom (dakle, racionalnom definicijom) duh usmrćuje, pretvara u objekt,

⁶ Nikolaj BERDJAJEV, *Duh i realnost. Temelji bogočovječje duhovnosti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1985.

dok je on (duh) subjekt. O duhu se ne može napraviti pojam. Ali je moguće uočiti znakove duha. Moguće je reći da se takvim znakovima očituje sloboda, smisao, stvaralačka djelatnost, cjelovitost, ljubav, vrijednost, obraćanje najviše-mu božanskome svijetu i sjedinjenje s njime. Tim nizom znakova sjedinjuju se pneuma Svetoga pisma i nus grčke filozofije. Budući da je duh sloboda, duhovno prije svega valja shvatiti kao nešto što je neovisno o prirodnoj i društvenoj determinaciji. Duh prije svega nije determiniran.

Duh je unutarnjost u odnosu na izvanjskost, prema svemu što ovisi o izvanjskome. Unutarnje je simbol duha. Duh se također može okarakterizirati prostornim simbolima dubine i visine. Duh je bezdana dubina i nebeska visina. Duh nigdje i nikad ne postoji kao realan predmet. Filozofija duha ne treba biti filozofijom bitka, ontologijom, već filozofijom postojanja, egzistencije. Bog je duh i zbog toga nije objekt, Bog je subjekt. S time će se mnogi složiti. No to treba reći i za duh. Duh se otkriva u subjektu, a ne u objektu. U objektu je moguće naći samo objektivaciju duha.

Tročlano poimanje čovjeka kao duhovnog, duševnog i tjelesnog bića ima vječni smisao, pa ga treba zadržati. Duh daje smisao stvarnosti, a nije neka druga stvarnost. Duh je poput Božjega daha, koji prožima čovjekovo biće, koji mu priopćava najviše svojstvo njegova postojanja, unutarnju njegovu nezavisnost i jedinstvo. Duh treba poimati prije svega personalistički.

Postojanje duha čak pretpostavlja dualizam. Ali to nije dualizam Boga i čovjeka, Stvoritelja i stvorenja, to je dualizam subjektivnog i objektivnog, slobode i determinacije, duha i prirode, osobnoga i općega.

Duh, duhovna stvarnost, nije usklađenost s univerzalnim zakonima razuma, nije nipošto svijet univerzalnih ideja, nije nipošto objektivni svijet. To je svijet usklađen s konkretnom unutarnjom čovječnošću, s proživljavanjem ljudske sudbine, ljudske ljubavi i smrti, ljudske tragedije.

Duh se odnosi na red postojanja. Postoje različite vrste realnosti: realnost fizičkoga, organskoga, psihičkoga, društvenoga svijeta, ali i realnost istine, dobrote, ljepote, vrednote, stvaralačke mašte. Posljednja vrsta realnosti odnosi se na duh, na duhovnu stvarnost. Istina nije realna kao priroda, kao objektivna stvar, ali je realna kao duh, kao duhovnost u čovječjem postojanju.

Cjelovit čovjekov um nije ratio, nije apstraktna misao, nego je duh; on je duhovan, unjedren u postojanje. U čovjeku je duhovno počelo, koje je transcendentno s obzirom na svijet, to jest počelo koje nadvisuje svijet. Duh jest subjekt zbog toga što je subjekt suprotan stvari.

Duh potvrđuje svoju realnost kroz čovjeka. Čovjek je očitovanje duha. Svi jest i samosvijest povezane su s duhom. Svijest nije samo psihološki pojam, u njoj je duhovni element koji je ustrojava. I jedino je zato moguć prijelaz od svijesti na nadsvijest. Duhu pripada prvenstvo nad bitkom.

Evandeosko poimanje duha nastavlja se na biblijsko poimanje, ali pokazuje takvu spiritualizaciju koja govori o novoj Objavi. Sve se u Evandelju zbiva od

duha i po duhu. To nije filozofski nus, nego pneuma vjerske Objave. U Novom zavjetu pneuma nije čovjekova svijest ili misao, nego duhovno stanje određeno božanskim nadahnućem. Duh se svagda poistovjećuje sa silom. Te sile nema filozofski nus. S Duhom je povezana karizmatičnost prvoga kršćanstva, karizmatičnost realna, a ne simbolična. Prijeko je potrebno razlikovanje duhova, ali to se zbiva pomoću Duha. Problem Duha postaje isključivo problem Duha Svetoga.

Očita je razlika između biblijskog, evanđeoskog, apostolskog poimanja Duha i poimanja grčke filozofije. Po prvom poimanju Duh je milosna energija, koja se probija iz drugoga, božanskog svijeta u naš svijet; po drugom poimanju Duh je idealni temelj svijeta, razum, koji se uzvisuje nad osjetilnim svijetom.

Europska filozofska misao bit će bliže poimanju grčke filozofije nego poimanju Svetoga pisma. Filozofskoj misli, srodniji je nus nego pneuma. Ali kršćanstvo bitno mijenja grčki intelektualizam. Njemačka filozofija unosi novu crtu u poimanje duha, a to ima svoj izvor u njemačkoj mistici, koja je bila velika pojava u povijesti duha. No neobično je da je u europskoj filozofskoj misli pojam duha imao veoma malu ulogu i da je bit duha slabo razjašnjena.

Duh je drugačije realan od svijeta prirodnih stvari. Ta se realnost ne dokazuje, nego se očituje preko onih koji su u stanju razlikovati kvalitetu. Realnost je duha izvan kategorijalnog mišljenja, koje svojim pečatom obilježava »bitak«. Bilo bi pogrešno reći da je duh bitak. Duh je sloboda, duh je stvaralaštvo. Duhu pripada prvenstvo nad bitkom, prvenstvo pripada slobodi. Ontološki nazor na svijet statičan je, pneumatologijski nazor na svijet dinamičan je. Egzistencijska filozofija nije ontološka filozofija u tradicionalnom smislu riječi.

Znakovi Duha

Duh svagdje i u svemu djeluje, ali ne kao sila koja prisiljava, već kao snaga koja prosvjetljuje, preobražava, oslobađa. Duh je snaga koja oslobađa od vlasti elementarnih sila, od vlasti tla i krvi, to jest od kozmičkih sila, uzdižući se nad njih, ali ne uništavajući ih.

Prema Berdjajevu, najneshvatljivije je i najparadoksalnije ovo: odnos između duha i osobe, između univerzalnog sadržaja što ga čovjeku daje duh i samoga čovjeka s njegovim emocionalnim životom, s njegovom jedinstvenom osobnom sudbinom. Univerzalnost duha ne znači gušenje individualnog općim, apstraktnim, sveljudskim, neosobnim. Upravo univerzalnost duha konkretizira osobu u njezinoj jedinstvenosti. Duh je univerzalan i personalan. Duh je božansko u čovjeku, ali on ne dokida ljudsko, već djeluje u jedinstvu s njime. To je tajna bogočovječnosti.

Objektivni duh ne postoji, postoji samo objektivacija duha. Stoga je posve nužno reći da je duh uvijek osoban i da je povezan s osobom.

Duh znači isprekidanost, povremeni prodor u život i povijest svijeta. Duh ne djeluje putem evolucije. Duh se na razvija, što bi pretpostavljalo zakonitost, a to bi se protivilo slobodi. Duh je prodor. On djeluje poput sile koja transcendirira, prelazi međe i granice. Transcendentno je tajna i beskonačnost. A duh dolazi iz tajne i beskonačnosti. Duh djeluje imanentno u čovjeku, u čovjeku je duhovno iskustvo. Ali tu nije imanentno ono što je imanentno, nego je transcendentno imanentno. Duh je neprestano transcendiranje unutar ljudskog života. Ne postoji zapravo statička transcendentnost, postoji samo transcendiranje. To pripada tajni duha i duhovnog života. Duh je bitak po sebi, to jest nešto što se ne da odrediti, definirati izvana. U isti mah život je duha neprestano transcendiranje, nadilaženje vlastite granice, ali ne iz determinizma, nego iz slobode.

Posve prirodni procesi imanentni su, oni se zbivaju u zatvorenom krugu. Takav je rezultat determinacije. Duhovni pak procesi transcendiraju. Takav je rezultat slobode. No transcendentno i imanentno korelativni su. Duh je prebivanje u svom vlastitom, zavičajnom svijetu. U njemu transcendentno znači vlastito, zavičajno. Bog je transcendentan, bezdan dijeli čovjeka od Boga. Ali Božja je transcendentnost naše imanentno iskustvo, u čovjeku se očituje božansko, božansko je za nj unutarnje, a ne izvanjsko. To znači da božansko ne djeluje kao determinacija nego kao sloboda.

Objektivacija duha, simbolizacija i realizacija

Grci su stavili konačno iznad beskonačnoga zato što se njima više otkrivao objektivni nego subjektivni duh, otkrivao im se duh u kozmosu i duh kao idejni svijet. A subjektivni je duh sloboda i on se očituje u kršćanstvu.

U objektivnoj povijesti svijeta nema ničeg svetog, u njoj je samo uvjetna simbolizacija: sveto je samo u svijetu postojanja, samo u egzistencijalnim subjektima. Realna se dubina duha spoznaje egzistencijski, u proživljavanju sudbine, u stradanju, u tjeskobi, u smrti, u ljubavi, u stvaralaštvu, u slobodi, a ne u objektima.

Izvorno je kršćanstvo utemeljeno na neobjektiviranoj i nesocijaliziranoj istini, ono je personalistička revolucija u svijetu. Čak je i u Evandelju čistoća duhovne objave zamućena čovjekovom društvenom sredinom, ljudskim jezikom, ljudskom ograničenošću. Duh ne može sebe nikada potpuno izraziti u svojim povijesnim plodovima, on se ne realizira koliko se simbolizira. Konačno slavlje duha značilo bi ugasnuće i iščeznuće objektiviranoga, patvorenog svijeta, prelazak na egzistencijsku razinu, u istinsko postojanje, prelazak od simbola k realnostima. Takav se prelazak zbiva u pravoj ljubavi, koja donosi oganj na zemlju. Takva je misao Nikolaja Berdjajeva.

Čovjek prolazi kroz objektivaciju duha u kulturi, u državi, u nacionalnom i gospodarskom životu i ostalom. To i jest tragedija duha u povijesti. Duh je oganj, stvaralaštvo duha je »ognjeno«. A objektivacija je ohlađenje stvaralačkog duhovnog ognja. Stvaralački se subjektivni duh ne da prepoznati u svojim povijesnim objektivacijama. Kršćanska se objava ne može prepoznati u povijesnoj objektivaciji kršćanstva. Sveti se Franjo ne može prepoznati u objektivaciji franjevaštva. Luther se ne može prepoznati u povijesnoj objektivaciji protestantizma. Leonardo da Vinci ne može se prepoznati u povijesnoj objektivaciji tehničkog genija. Realno, nesimboličko utjelovljenje znači silaženje Duha Božjega i njegovo stapanje s realnom sudbinom čovjeka i svijeta. Sloboda, istinitost, beskonačnost doista su duh i duhovnost, a priroda je determinizam, zakonitost, konačnost. Misao o objektivaciji kao sveopćoj pojavi i napasti ili opasnosti za čovjeka, život i društvo jedan je od temeljnih Berdjajevljevih stupova na kojima počiva njegova filozofija, optika je to kroz koju on gleda realnost. No, simbolička je sakralizacija zamijenila ostvarenje evandeoske poruke. U tome je bila povijesna tragedija kršćanstva.

Ako je suvremeni čovjek izgubio osjećaj grijeha i svoje grešnosti, on je također izgubio duhovnost, izbačen je na površinu života i u njemu je rastrgan. Suvremeni je čovjek duboko nesretan pa je možda zato prožet besmislenom mišlju o mogućnosti organiziranja sreće.

Evandjelje pak govori o novom rođenju, o milosnome duhovnom preporodu. Sve je u njemu prodor duha u ovaj svijet, a ne evolucija, sve je »katastrofično«. Pneuma poput noćnoga vjetrova struji kroz čovjeka i preobražava ga. Evandeoski maksimalizam jest maksimalizam objavljenoga Kraljevstva Božjega. U njemu je sve maksimalističko i apsolutno. Evandjelje je radosna, evandeoski blaga vijest o Kraljevstvu Božjem, o potpuno novome životu, oslobođenu od težinske sile svijeta. U Evandjelju se očituje sloboda duha i duhovnoga života.

Duhovnost u ovome svijetu ostat će zauvijek povezana s iskustvom patnje, s protuslovljem i sukobima u čovječjem postojanju, s činjenicom suočenja sa smrću i vječnošću.

Povijest nam pruža neprolazne primjere nevinoga stradanja i nepravde u ljudskim sudbinama. Za duhovni je život osobito važna pojava nevine patnje, u kojoj se dotiče sama dubina postojanja. Jobova je sudbina svojevrsan prototip čovječje sudbine na zemlji. Ako postoji patnja nevinih, mnogima se čini kako to znači da Boga nema, da nema Božjega Promisla. To je jedan od ateističkih argumenata i, možda, je on najjači. Svijet je pun Jobova, ako ne velikih, a onda malih Jobova. I mi odbijamo shvatiti njihove patnje te o njima sudimo isto onako kako su to činili Jobovi tješitelji.

Evo i Sokratove sudbine. Sokrat bijaše najmudriji, najpravedniji i najkrepniji Grk, najveći sin stare Grčke. I on je osuđen na smrt, otrovao ga je vlastiti narod. U takvu svijetu ne može biti pravde i smisla, dobra i istine. I zato se

Platon, Sokratov učenik, obraća svijetu ideja, nadosjetilnome svijetu, i u njemu traži vrhovnu vrednotu, najveće dobro.

Već je grčka tragedija otkrila likove nevinih patnika. Tragični je heroj nevini patnik. Na Edipu nema nikakve osobne krivnje, na njemu je teret sudbine. U svijetu što se otkriva u grčkoj tragediji, čovjek se nema na koga pozvati, kao što je to mogao učiniti Job jer je vjerovao u Boga koji je iznad svijeta. No, povijest u zlu ogrezloga svijeta pozna još potresniju sudbinu nevinog patnika nego što je to Jobova i Sokratova sudbina i sudbina velikog mnoštva drugih ljudi. To je sudbina Isusa Nazarećanina i njegovo razapinjanje na križ.

Racionalističko poimanje Božje Providnosti neizbježno dovodi do nijekanja zla, to jest, na kraju krajeva, do gledišta Jobovih tješitelja. Racionalna teodiceja, kao ona Leibnizova, vodi k ateističkoj pobuni, k nijekanju Boga. Zato, djeluje li u našem svijetu Providnost Božja? Pred nama je, prema Berdjajevu, najmučnije pitanje ljudske svijesti i savjesti, pitanje o podrijetlu zla u ovome svijetu kojega je stvorio Bog.

Svako racionalističko poimanje zla, pa bilo to i teološko učenje zasnovano na Objavi, vodi iščeznuću problematičnosti i tajanstvenosti zla, i na kraju krajeva, opravdanju ili poricanju zla. Zlo je sasvim iracionalno i bezrazložno, ono nije određeno smislom i razumom. Ne treba pitati gdje je uzrok zla, i to zbog toga što iz zla proistječe svijet nužnosti, sputanosti, u kome je sve podloženo uzročnim odnosima. No, zlo je na svom praizvoru povezano sa slobodom, a ne s uzročnošću. Kako god to bilo čudno, u tome je zlo slično duhu. Sloboda je obilježje i zla i duha, premda zlo uništava i duh i slobodu. Sloboda je najviša tajna. Sloboda je iracionalna. Ona jednako rađa i zlo i dobro, ne bira ga nego rađa. Nemoguće je izraditi racionalan pojam o slobodi, svaka je racionalna definicija ubija. To je upravo ono što neki nazivaju graničnim pojmom (*Grenzbegriff*). Zlo je bez uzroka i razloga, ono potječe iz slobode.

Reći da je tajna slobode iracionalna, da Bog nju nije stvorio ni determinirao, nipošto ne znači da usporedno s Božjim bićem postoji neko drugo biće, nikako ne znači priznavanje ontološkog dualizma. Ontološki bi dualizam već značio racionalizaciju. Ali u tajni slobode susreće se tajna zla i tajna stvaralaštva. Tada postoji božanska tragedija, susret dvaju bića, dijaloška borba, odgovor čovjeka Bogu. *Ungrund* Jakoba Böhmea, velikog vizionara i vidovnjaka, i jest sloboda. O *Ungrundu* je nemoguće izgraditi pojam, tu je granica svakoj racionalizaciji, to je mit i simbol, a ne pojam. O zlu se ne da misliti pojmovno, o njemu je moguće misliti samo mitološki i simbolički. Bog, stvaranje svijeta i čovjeka, bezbrojne patnje svijeta i čovjeka – to se može opisati i izraziti samo u obliku simboličke tragedije. Pojmovni sustav, koji izgrađuje monizam i u kojem sve ide odozgo nadolje, zastire tajnu zla i iracionalnu tajnu stvaranja nečega čega nije bilo. Svaki pojmovni sustav, svaki teološki sustav, pod vlašću je uzročnosti, kategorijalnoga mišljenja, to jest nužnosti, determiniranosti. Pri tom se neizbježno traži uzrok zla i uzrok slobode. Bog se zamišlja kao sve-

opći, sveobuhvatni uzrok. Zlo i patnja postoje u svijetu zbog toga što postoji sloboda, sloboda pak ni zbog čega ne postoji, ona je granica. I zbog toga što postoji sloboda, pati i sam Bog, biva razapet na križ. Božanska ljubav i žrtva odgovor su na tajnu slobode, iz koje potječu zlo i patnja. Božanska ljubav i žrtva također su sloboda. Duh je izvan prirodnoga mišljenja i prirodnoga ostvarivanja, on je srodan s čudesnošću slobode. Takva je filozofska vizija zla i slobode Nikolaja Berdjajeva.

No, dopušta li kršćanstvo tragediju? Grčka se tragedija temeljila na sudbini, a sudbina je radala nevinu i bezizlaznu patnju. Tragično je upravo nevino stradanje, a stradanje koje je posljedica krivnje, nešto je drugo. Kršćanstvo nadvladava sudbinu, ono ne poznaje bezizlazne kobi antičkoga svijeta. No u kršćanstvu je sačuvana tragičnost, ona je samo poprimila drukčije obilježje. Kršćanska je tragedija slobode, a ne tragedija sudbine. To se očituje u stvaralaštvu Dostojevskoga, stvaralaštvu koje je prožeto tragičnošću, ali ne u antičkom nego u kršćanskom smislu.

Tragedija nije samo posljedica sudbine nego i posljedica slobode. Konačno potiskivanje tragičnosti iz života konačno je potiskivanje slobode. Antička, pretkršćanska svijest nije shvaćala da je sudbina povezana sa slobodom, da postoji sudbinska sloboda. Tamna, iracionalna, praiskonska sloboda postaje čovjekovom sudbinom. Sloboda rađa stradanje. Duh je sloboda, ali sloboda sjeđinjena s Logosom, prosvjetljena sloboda, kroz koju se pobjedonosno očituje smisao. Duhovnost i jest prosvjetljenje slobode, njezino osmišljenje. Duhovnost je također sloboda prožeta ljubavlju. I kršćanstvo poznaje nevinu patnju, to jest tragično stradanje. Ali, kršćanstvo također poznaje nevinu patnju kao žrtvu ljubavi. Žrtva ljubavi pobjeđuje sudbinu u antičkome smislu, nevinu patnju poprima drukčiji smisao. Ipak, sudbina i dalje djeluje u svijetu.

Berdjajev ističe da pristalice optimističke i racionalne teorije progresa pretendiraju na konačnu pobjedu nad sudbinom, na to da život podlože razumu, da iz života potisnu tragičnost. No, time se ne rješava duhovni problem, čovjek će i dalje stajati pred tajnom smrti, vječnosti, ljubavi, spoznaje, stvaralaštva. Može se čak reći da će u racionalnije uređenu društvenom životu tragičnost biti još veća, povećat će se tragični sukob između osobe i društva, osobe i kozmosa, osobe i smrti, vremena i vječnosti: sve što je problematično, postat će još problematičnije. Duhovna tjeskoba i užas pred vječnom sudbinom neće oslabiti nego porasti, zaoštriti se. Marksizam nije društvena utopija, on je društveno ostvariv, marksizam je duhovna utopija. Sve dok bude ovoga svijeta, blaženstvo je nemoguće.

Mistika, njezina protuslovlja i postignuća

Između mistike i teologije dolazi do neprestanog sukoba zbog toga što one govore različitim jezicima. A nemoguć je prijevod s jednog jezika na drugi. Kad se mističko iskustvo pokuša prevesti na teološki jezik, mistike mahom okrivljuju zbog hereze. Mistički je jezik paradoksalan, nije to pojmovni jezik, nije mišljenje podložno zakonu istovjetnosti. Teološki jezik svagda nastoji, iako bezuspješno, da bude racionaliziran, kako ne bi zapao u protuslovlja. Zato je tako teško mistiku izraziti jezikom teologije i apstraktne metafizike, uvijek dolazi do nesporazuma. Mistički je jezik jezik ljubavi, a ne jezik pojmovna. Posljednja Tajna ne otkriva se u objektivaciji, nego u postojanju. Tajna osobe povezana je s tajnom slobode i ljubavi. Ljubav i milosrđe mogući su samo među osobama. Monizam, a to znači istovjetnost, isključuje ljubav, kao što isključuje i slobodu. Čovjek nije istovjetan ni s kozmosom ni s Bogom; no čovjek je, kako kaže Berdjajev, mikrokozmos i mikroteos. Ljudska osoba može imati univerzalni sadržaj.

Odnos između ljudske slobode i božanske milosti, između ljudske duše i Božjega duha ili Duha Svetoga nešto je najtajanstvenije i najnedokučivije u životu. Taj se odnos ne može shvatiti ni monistički ni dualistički, on je onkraj kategorija naše misli. Duhovni je život dvojedin, on je susret, dijalog, uzajamno djelovanje, aktivnost i jednog i drugog sudionika, on je bogočovječan.

A prorok je čovjek obuzet duhom Božjim, čovjek koji s Bogom razgovara, čovjek koji je slobodan od vlasti svijeta, prirode i društva, i koji ne proriče tek putove nužnosti nego i putove same slobode. Prorok se nalazi u svome vlastitom duhovnom svijetu pa iz njega prosuđuje okolni svijet. Proročko duhovno iskustvo oprečno je apatiji, spokojstvu, ravnodušnosti prema sudbini svijeta i povijesti.

Nova duhovnost: ostvarenje duha

Ljudski duh ima povijesnu egzistenciju. Zato postoje duhovne krize, postoji kairós u povijesti, zato je moguće govoriti o novoj duhovnosti. No, u stvari, postoji samo vječna duhovnost, duhovnost koja pobjeđuje vrijeme i izlazi iz vremena; ali, duh ima svoju povijest u smislu ostvarenja sudbine, pa zato vječna duhovnost može biti novom duhovnošću. Nova duhovnost ne shvaća duh kao odvajanje od svijeta i bijeg iz svijeta te ne ostavlja pokorno svijet onakvim kakav on jest. Ona ga shvaća, a to je zapravo Berdjajev, kao duhovno osvajanje svijeta, kao zbiljsku promjenu svijeta; ona ne objektivira duh u postojeće stanje svijeta, nego svijet podlaže unutarnjem, uvijek duboko osobnom postojanju, koje raspršuje privid »općega«: ona izvodi personalističku revoluciju. A to

znači da duhovnost prije svega traži Kraljevstvo Božje, a ne kraljevstvo ovoga svijeta, koje i jest objektivacija.

Kršćanstvo mora biti istodobno i slobodno od svijeta, i revolucionarno prema svijetu, no u svom odnosu prema svijetu treba biti vođeno ljubavlju.

Kobnu ulogu u povijesti kršćanske duhovnosti odigrala je ideja poslušnosti. Poslušnost je lažna duhovnost. Ona se neminovno izrodi u poslušnost zlu i dovodi do ropstva.

Cilj je nove duhovnosti nadvladavanje nepodnošljivog dualizma, koji podvaja i drobi ljudsku narav. Nijekanje duhovnosti nije kanje je čovjeka, brisanje slike Božje u čovjeku. S tim je povezan problem nove duhovnosti. Jedino u Bogu prestaje razlika između biti i imati.

Sve karizme, svi darovi dolaze od duha, ne samo proročki, apostolski i svetački darovi, nego i filozofski, izumiteljski, reformatorski darovi.

Dubok bezdan dijeli Duh od autoriteta. Djelovanje Duha Svetoga i Duha nije kontinuirano, evolucijsko, već s prekidima i prodorima. Autoritet ima golemu ulogu u religioznom životu. No, autoritet se ne odnosi na područje pneumatologije, već na područje sociologije. Duhovni je život opasan, nepoznato mu je jamstvo, on je sloboda, a sloboda je rizik i neizvjesnost. Autoritet je determinacija i on se odnosi samo na izvana određivo područje. Takva je izvanjska društvena sfera, a ne duhovna sfera. Ako pak u papama, saborima, biskupima, društvenim ustanovama djeluje Duh, autoriteta više nema.

Sabor je nezabludiv samo onda kada je nadahnut Duhom Svetim i kad naučava istinu. No nema nikakva kriterija po kojem bi se utvrdilo kada je zapravo sabor nadahnut Duhom Svetim. Kriterij nije u saboru nego u Duhu Svetome. A za Duha Svetoga nema kriterija. A ni Duh Sveti nije kriterij. Kriterij, naime, uvijek nosi racionalno i juridičko obilježje, a Duh je Sveti milost, sloboda, ljubav. Na Duha se Svetoga ne može primijeniti nikakva determiniranost.

Nije nešto istinito zato što to kaže Sabor, nego je Sabor ondje gdje se govori istina. Ne djeluje Duh Sveti ondje gdje je Sabor, nego je Sabor ondje gdje djeluje Duh Sveti. Duh Sveti utjelovljuje se u ljudskom životu, ne u autoritetu već u cjelovitoj čovječnosti. U procesu objektivacije Crkva se, ako je društvena ustanova, pretvorila u idol poput države, nacije, poput svega onoga što organizira društvenu svakidašnjost. Kao i Sinagoga, Crkva proživljava strašnu krizu, napušta je Duh kad u njoj nema Duha proročkoga. Pogrešno bi bilo u predaji vidjeti autoritet. Istinska je predaja egzistencijalna i ona je duhovni život. A zakonom okovana i okoštala predaja ili tradicija ugasnuće je duha.

Berdjajevljevim filozofskim jezikom rečeno, nova je duhovnost oslobođenje od objektivacije, od podlaganja Duha mučnoj paloj društvenosti. Ona je ujedno prelazak sa simbolizacije duha na njegovu realizaciju.

Duh je revolucionaran u svom odnosu prema svijetu te se na ovozemaljskoj razini ne može očitovati u objektivnim strukturama, nego u slobodi, pravednosti, ljubavi, stvaralaštvu, intuitivnoj spoznaji; dakle, ne očituje se u

objektivnosti nego u egzistencijskoj subjektivnosti. Pobjeda duha nad svijetom pobjeda je subjektivnosti nad objektivnošću, pobjeda osobnoga i pojedinačnoga nad općim. Objektivacija duha zapada u kobno idolopoklonstvo kad počne smatrati svetim nešto što sveto nije, primjerice: društvenu stranu crkvene strukture, strukturu hijerarhijske vlasti, strukturu države, strukturu ustaljenog nacionalnog života itd. Zbiljsko oduhovljenje nije objektivacija duha, nego njegova subjektivacija, to jest izgradnja personalističkog poretka, utemeljenog na subjektivnosti, na egzistencijalnim subjektima. Zbiljski svetim može biti samo ono što pripada egzistenciji – sloboda, stvaralaštvo, ljubav – a ne ono što pripada povijesnim tvorbama i strukturama. U objektu ne može biti ništa sveto, sveto može biti samo u subjektu. U objektu duh presahnjuje. U objektu je sve uvjetno, sve ima obilježje znaka, a ne zbilje. U povijesti svijeta bore se dva načela: načelo subjektivnosti, duhovnosti, prazbilje, slobode, istine, pravde, ljubavi, čovječnosti te načelo objektivnosti, svjetskosti, izvanjske determiniranosti, koristi, uređenja, sile, vlasti. To i jest borba između kraljevstva Božjega i carstva Cezarova. Sin Božji i Sin Čovječji bio je raspet u tom svijetu. I duh se raspinje u objektiviranome svijet: objektivacija duha razapinjanje je duha.

Duhovnost ne zauzima prema svijetu stav podložnosti i poslušnosti, stav konformizma i prilagođivanja sili i vlasti, već stav požrtvovne ljubavi i sućuti, stav koji na preuzima na sebe mučni teret svijeta. Nova duhovnost može ostaviti dojam razutjelovljenosti, jer je ona protiv objektiviranoga utjelovljenja, utjelovljenja shvaćenog u smislu posvete onog što je povijesno relativno. No, ona je u biti iskonsko utjelovljenje, koje je katastrofijsko, a ne evolucijsko.

Ne trebaju Bogu mučenja, patnje i ponižavanja ljudi, već čovjekovo uzvišenje, čovjekov ekstatični izlazak iz ograničenosti. Nova duhovnost bit će prije svega okušavanje stvaralačke aktivnosti i stvaralačkog nadahnuća. Zbog toga se u njoj i dokida simbolizacija, koja je povezana s čovjekovim poniženjem i tjeskobom. Cilj je duhovnog života prije svega izlazak iz vlastite ograničenosti i obuzetosti sobom, nadvladavanje ega, egocentrizma. Osoba se ostvaruje jedino izlaskom iz sebe.

Prema Nikolaju Berdjajevu, moguće je ustanoviti tri stupnja duhovnosti: duhovnost ograničenu prirodom, duhovnost ograničenu društvom i čistu, oslobođenu duhovnost. Čista, oslobođena duhovnost znači ujedno da duh ovladava prirodom i društvom. Čista duhovnost ne sakralizira ništa što je povijesno, za nju je svet samo Bog i božansko u čovjeku: istina, ljubav, milosrđe, pravednost, ljepota, stvaralačko nadahnuće. U duhovnome svijetu otkriva se beskonačna sloboda. Upravo perspektiva konkretne duhovne beskonačnosti zahtijeva kraj ovoga svijeta, u kome postoji samo loša beskonačnost.

Na dubljoj se, posljednjoj razini otkriva da se u dubini samoga božanskog života zbiva ono što se zbiva sa mnom. Tu počinje carstvo šutnje, na to se ne da primijeniti nikakav ljudski jezik, nikakav ljudski pojam. To je apofatička sfera, osigurana nepomirljivim proturječjima, o koju se spotiče ljudska misao.

To je krajnja granica očišćene i oslobođene duhovnosti i ona se uopće ne može izreći ikakvim monističkim znakovnim sustavom. S ovu stranu ostaje dualizam, tragičnost, borba, dijalog čovjeka s Bogom, ostaje mnoštvenost sučelice Jedinome. Apsolutno božansko jedinstvo ne postiže se dokidanjem osobnosti, nego poniranjem u duhovnu dubinu osobe, koja antinomijski doseže jedinstvo. Čista, oslobođena duhovnost jest subjektivizacija, to jest prelazak u sferu čistog postojanja. Objektivacijski svijet može se razoriti čovjekovim stvaralačkim naporom, ali samo zato što će u tom stvaralačkom naporu djelovati i Bog. Takva je sveobuhvatna, veličanstvena vizija realnosti svijeta i duha, čovjeka i Boga, kakvu je imao Nikolaj Berdjajev.

Od istine do laži komunizma

U komunizmu je velika laž, laž antikršćanska, ali u njemu je i velika istina i čak mnogo istina... No, ta laž je tako velika, da ona preteže sve istine i iznakazuje ih (...)

Nema ništa suprotnijeg duhu kršćanstva od kapitalističkog društva. Nije se slučajno kapitalistička epoha desila u isto vrijeme s odstupništvom od kršćanstva i s oslabljenjem kršćanske duhovnosti (...) Licemjerman i lažljiv je taj argument konzervativnog i buržujskog kršćanstva, da poradi grješnosti čovječje prirode nije moguće preobraziti i poboljšati čovječje društvo i ostvarivati u njem veću pravednost (...)

Komunizam u svom zlogukom i bezbožnom liku kob je »kršćanskog društva« i podjedno opomena, sud, koji to društvo nije htjelo održati nad sobom i koji će biti održan nad njim (...)

Komunizam, i kao teorija i kao praksa, nije samo socijalna već također i duhovna i religiozna pojava. A komunizam je strašan naročito kao religija. (...) Slično religiji donosi komunizam cjelovit odnos prema životu, (...) pretendira da daje svemu smisao, ima svoje dogme i svoj dogmatički moral (...)

S bolom treba priznati da su sami kršćani buržujskog perioda historije ispoljili daleko manje energije i sposobnosti za žrtvu nego komunisti (...) Ako je borbeni ateizam postao naročiti opijum za narod, (...) krivci su sami kršćani, kriv je stari kršćanski svijet. Nije kršćanstvo krivo, već kršćani, koji su suviše često bili pseudo-kršćani. Dobro, koje sebe ne ostvaruje u životu, koje se pretvorilo u uslovnu retoriku, te prekriva stvarnost, tj. realno zlo i nepravедnost, ne može a da ne izazove protiv sebe bunt i to bunt pravedni.

Nikolaj BERDJAJEV

*Istina i laž komunizma – Prilog
razmijevanju religije komunizma
Zagreb, 1934, str. 33-61.*